Orkidéengen i Bjørnemosen
– en blomstrende succeshistorie
Af Sabine Jensen

De står fuldstændig tæt og lyser op i lyserøde og lilla farver. De er utrolig smukke og fyldt med de fineste detaljer, og rundt om dem summer det af liv. Det kan være svært at forstå, at de er sjældne, når der står mere end 7000 plettede gøgeurt på orkidéengen i Bjørnemosen.

Ved Bundsbæk Mølle, i Dejbjerg nær Skjern, ligger Bjørnemosen. Bundsbæk Mølle blev en del af Ringkøbing-Skjern Museum i 1975 og i 1991 kom Bundsbæk Møllegård også med. Først i 2002 erhvervede man også de 17 ha af det omkringliggende naturområde, som Bjørnemosen er en del af.

Plettet gøgeurt i Bjørnemosen.
Foto: René Andersen.

Bjørnemosen er en mosaik af fattigkær og rigkær. Det er de næringsfattige arealer, der er de dominerende, og fra træbroen rundt i mosen kan man tørskoet og på tæt hold opleve det rige plante- og dyreliv. Vegetationen i området er usædvanligt varieret og fortrinsvis præget af vækster, som foretrækker høj grundvandsstand på sur og næringsfattig bund. På orkidéengen i Bjørnemosen er der registreret fem arter af orkidéer. Plettet gøgeurt, majgøgeurt, kødfarvet gøgeurt, ægbladet fliglæbe og koralrod.

Vilde orkidéer findes i mange forskellige naturtyper, men generelt møder man kun orkidéer de steder, hvor der hverken sprøjtes, gødes eller drænes. Grundet orkidéernes særlige krav til levested , er de fleste arter i dag sjældne, og mange af dem har kun ganske få voksesteder i Danmark.

Luftfoto af området omkring Bundsbæk Mølle i Dejbjerg.

Orkidéerne i Bjørnemosen

Plettet gøgeurt.
Plettet gøgeurt er temmelig almindelig i Nord- og Vestjylland, den kan ses hist og her i det øvrige Jylland, men er sjælden i det øvrige Danmark. Plettet gøgeurt vokser ofte på mager jordbund i kær, på enge, heder og overdrev. Den har en svag sødlig duft og bestøves af humlebier og store fluer.[1] I Bjørnemosen er plettet gøgeurt den mest dominerende orkidé.

Maj-gøgeurt
Maj-gøgeurt er den mest almindelige orkidé i Danmark. Men den er i de senere år gået stærkt tilbage ligesom alle andre orkidéer, som vokser på fugtige enge og i moser.[2] I Bjørnemosen er det maj-gøgeurt, der er næstflest af.

Kødfarvet gøgeurt
Kødfarvet gøgeurt er ret almindelig i Nord- og Østjylland og på Øerne, men er sjælden i resten af Danmark. Kødfarvet gøgeurt er en orkidé med blegrøde blomster, men den kan variere meget i udseende og størrelse fordi den krydser sig med andre beslægtede orkidéarter.[3] I Bjørnemosen er der en meget lille, men stabil population af kødfarvet gøgeurt.

Ægbladet fliglæbe
Ægbladet fliglæbe findes næsten over hele Danmark, men er sjælden i Nord- og Vestjylland. Ægbladet fliglæbe bliver normalt op til 75 cm høj og har en lang klase af små, lysegrønne blomster. Orkidéen er opkaldt efter de to store, ægformede blade, der sidder overfor hinanden langt nede på stænglen.[4] I Bjørnemosen svinger bestanden af ægbladet fliglæbe fra 0-15 planter hvert år.

Koralrod er sjælden i Danmark, den findes slet ikke på Fyn, og er meget sjælden på Sjælland. Koralrod er en lille orkidé. Den bliver 10-15 cm høj med 1-12 brunlige eller gulgrønne blomster. Læberne på blomsterne er hvide med røde småpletter. Koralrods navn henviser til dens jordstængel, der er grenet som en koral. I modsætning til de fleste andre orkidéer er koralrod ikke særlig kræsen i valg af voksested. Den mangler rødder, har kun ganske lidt bladgrønt og kan i flere år leve et fuldstændigt underjordisk liv ved hjælp af svampe. Man mener, koralrod hovedsageligt bestøver sig selv.[5] I Bjørnemosen er koralrod ikke set siden den blev registreret den 10. juni 2005 i forbindelse med kortlægningen af den danske vilde flora, som startede i 1992 og sluttede med udgivelsen af *Atlas Flora Danica* i december 2015.[6]

Naturplejelauget – en kæmpe indsats

Ringkøbing-Skjern Museum har i mange år haft frivillige til at hjælpe med alt lige fra at levendegøre historien, røre i gryderne, stå som parkeringsvagt, sy historiske dragter og svinge leen på orkidéengen. Mere end 300 engagerede frivillige er med til at løfte opgaven med at bevare og formidle vores fælles kultur- og naturarv.

Tidligere naturvejleder ved museet, Tage Madsen, startede i 2004 det frivilligbårne Naturplejelaug. Lige siden har Naturplejelauget været samlet hvert efterår og bevæbnet sig med grensakse, ørnenæb og buskryddere. Laugets indsats har gennem årene været med til at beskytte Bjørnemosens sjældne og fredede planter mod tilgroning og derved skabe en smukkere og mere varieret natur.

Hele naturplejeprojektet af orkidéengen har tre hovedformål: at forhindre tilgroning, holde området næringsfattigt og at hjælpe til spredningen af orkidéer. Dvs. at Naturplejelauget hvert efterår slår orkidéengen, samler alt det afslåede materiale og spreder det ud på et nærliggende areal. På den måde fjerner man næring fra orkidéengen og spreder de afblomstrede orkidéers frøstande med håb om at de vil kunne starte nye populationer. De orkidéer, der er knyttet til den lysåbne natur, er generelt følsomme overfor tilgroning, og derfor er det vigtigt, at deres levesteder holdes åbne og solrige.

Hvert år, når orkidéernes blomstring er på deres højeste, er alle orkidéer på orkidéengen blevet talt. Registreringen startede i 2004, men mangler desværre fra året 2007. Som søjlediagrammet viser, taler tallene deres tydelige sprog.

Orkidéernes forunderlige biologi

Mange af de danske orkidéer har utroligt smukke og farvestrålende blomster. Og det er ikke kun mennesker, der tiltrækkes af orkidéernes smukke udseende; også mange insekter finder dem helt uimodståelige.

Mange orkidéer har skabt nogle meget kreative løsninger i forhold til at lokke de livsvigtige bestøvere til sig. Blomsterne er fx sirligt udformet med en "landingsplads", der skal tiltrække insekterne. Når insektet så stikker hovedet ind i blomsten for at finde nektar, klister blomstens pollenkøller sig fast på insektets hoved og på den måde føres det videre til den næste blomsts støvfangere. Dette ses fx både hos plettet gøgeurt og maj-gøgeurt. Andre orkidéarter har endda en nektar, som gør insekterne så fulde, at de ikke gider gnide pollenkøllerne af.

En bestøvet orkidé producerer massevis af meget, meget små frø, der let kan sprede sig med vinden; men frøene er så små og har ikke næring med til at kunne spire ved egen kraft. Derfor er orkidéerne dybt afhængige af bestemte arter af jordlevende svampe. Svampene er i stand til at optage næring fra jorden, som den videregiver en del af til orkidéfrøene uden af få noget igen. Sammen danner frøet og svampen en lille knold, der efterhånden sætter rod og senere blade, stængel og blomster.[7]

Orkidéernes krav til spiringssted er meget komplekse. De livsvigtige svampe, som orkidéerne har brug for, for at vokse, findes kun på steder, som sjældent eller aldrig er blevet dyrket. Jorden skal også have en struktur som

Naturplejelauget i fuld sving med at rydde orkidéengen i 2015. Siden 2004 er antallet af de fleste orkidéer i Bjørnemosen steget betydeligt, specielt plettet gøgeurt, vist i grafen her, har nydt godt af Naturplejelaugets indsats.

tillader nedsivning af frøene, samt den helt rette jordbundskemiske sammensætning. Derfor er der i dag langt imellem orkidéernes voksesteder.

Som nævnt har orkidéer meget små frø, der nemt kan bæres med vinden. I teorien kan de små frø bevæge sig meget langt væk fra moderplanten, men langdistancespredning sker sjældent. Selvom et område er egnet til at rumme en orkidébestand, er indvandring udefra relativt sjælden, også selv hvis den nærmeste bestand blot er nogle få kilometer borte.

Grøn køllesværmer på plettet gøgeurt.

Med andre ord så kan en population, som producerer frø, ende med aldrig at lykkedes med nye kimplanter dvs. forstadiet til en nye plante. Typisk vil en sådan population begynde at falde i størrelse, fordi de voksne planter efterhånden dør og ikke erstattes.[8]

Heldigvis kan gamle individer stå for blomstringen i mange år. Fx kan hyldegøgeurt blive op til 43 år. Blomstringen alene indikerer derfor ikke, om populationen er i fremgang eller nedgang, da der er mange andre faktorer, som spiller ind.

Kigger vi på orkidéengens voksende bestand, må vi konkludere, at vækstbetingelserne må være ideelle og at Naturplejelaugets indsats er en succes.

Myter om orkidéerne

I gamle dage blev orkidéerne i folkemunde kaldt for gøgeurter, fordi de blomstrer når gøgen kommer på besøg i Danmark. Gøgen er en sommergæst, som kommer til landet sidst i april eller først i maj, hvor dens karakteristiske kukken kan høres i skov og eng. I samme periode kan man se gøgeurterne stå med imponerende smukke blomster. Referencen til gøgen genfindes i flere af orkidéernes navne, for eksempel maj-gøgeurt, kødfarvet gøgeurt og plettet gøgeurt.[9]

En anden gammel myte om orkidéerne omhandler deres botaniske navn. En del af de danske gøgeurter har fået deres botaniske navn, Orchis, fra det græske ord for testikel. Og kigger man på gøgeurtens rødder kan man faktisk se, at det er netop hvad rodknoldene ligner. Den ene knold er mørk og indskrumpet og den anden er lys og spændstig. Gøgeurternes testikelformede rodknolde er i gammel tid blevet anvendt som potensmiddel. Den friske rod skulle være nyttig i forhold til ægteskabets opretholdelse og mulighederne for graviditet. Hvorimod munke og nonner kunne få hjælp til kyskhed, hvis de sov på en indtørret rod om natten.[10]

I dag er det svært at undersøge, om de gamle råd taler sandt. For skulle du være så heldig at finde en gøgeurt, må

Tre Orkidéer (fra v. maaske: Ophrys, Orchis morio, Spiranthes autumnalis*) i J.B. Porta's Phytogpmica 1591, s. 216. Tegneren har rakt naturen en hjælpende Haand i de nederste Detailtegninger.*

du altså ikke grave den op. Hverken for at se hvad roden ligner eller for at tjekke om det gamle sagn taler sandt. Alle orkidéer i Danmark er nemlig fredede og må således hverken plukkes eller graves op – de skal nydes i naturen.

Sabine Jensen kan kontaktes på sj@levendehistorie.dk

Noter

1. Henrik Ærenlund Pedersen & Niels Faurholdt: *Danmarks vilde Orkideer*, 2. oplag. København 2016.
2. Pedersen & Faurholdt.
3. Pedersen & Faurholdt.
4. Pedersen & Faurholdt.
5. Pedersen & Faurholdt.
6. Per Hartvig: *Atlas Flora Danica*. København 2015.
7. Hanne N. Rasmussen og Rita Merete Buttenschøn: Svampe afgørende for orkidebestande. *Videnblade Park og Landskab*, Videnblad 6-19-6. Videntjenesten for By, Park og Landskab, Københavns Universitet.
8. Hanne N. Rasmussen og Rita Merete Buttenschøn: Viden om frø og kimplanter støtter forvaltning af orkideer. *Videnblade Park og Landskab*, Videnblad 6-19-5. Videntjenesten for By, Park og Landskab, Københavns Universitet.
9. V.J. Brøndegaard: *Folk og flora – dansk etnobotanik*, bind 1. København 1978, s. 231-234.
10. Brøndegaard, s. 231-234.